

РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

О.С. ТАРАСЕНКО, *к.е.н., доцент,*
Донецкий национальный технический университет

МОДИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ ЯК ВАЖЛИВА ОЗНАКА ЗМІН ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ЖИТТЯ

Актуальність теми статті обумовлено, по-перше, об'єктивним та іманентним зв'язком між економічним і соціальним розвитком будь-якого суспільства, по-друге, тим, що за сучасних умов і надалі чітко простежується тенденція посилення впливу соціальних чинників на економічний розвиток країн, по-третє, відповідним посиленням уваги з боку влади до соціальних проблем.

Метою статті є розкриття на основі взаємозв'язку економічних і соціальних процесів унікального явища того, як на протязі всього одного покоління швидко змінюються соціальні цінності людей, очевидні та приховані наслідки цих змін для поточного і майбутнього розвитку України і людства.

За методологічні вихідні аналізу прийнято економічні закони розвитку суспільства, історико-гносеологічні процеси та реальні соціально-економічні відносини сьогодення.

Дослідження зазначеної проблеми передбачає перш за все використання загальновідомого положення економічної теорії про єдність економічного і соціального. Тим більше, що пануюча натеper теорія інституціоналізму побудована саме на визнанні цієї єдності та соціологізації економічної науки. Якщо здійснити короткий екскурс в історію розвитку людства за принципом зміни соціально-економічних формацій, то вочевидь з'ясується, що ці зміни відбуваються під впливом дії загальноекономічних законів, а в кожній з формацій діють власні економічні закони. Історико-гносеологічний підхід виявляє безперечні зміни соціальних процесів на основі змін процесів економічних. Так, соціальний статус працівника (селянина-кріпака) у період середньовіччя змінився порівняно із статусом раба, а статус найманого працівника за часів капіталізму докорінно змінився порівняно із кріпаком. Відповідні зміни відбулися і в задоволенні соціальних потреб. Щоправда, базою таких змін все більше стають зміни в матеріально-технічній основі виробництва, в технологічному його способі (продуктивні сили), але адекватна зміна економічних (виробничих) відносин справ-

ляє на соціальні відносини все більший вплив.

Є.Козаков цілком справедливо акцентує на тому, що на сьогодні і у подальшому розвитку суспільства соціальна складова набуває первісного значення і підкреслює, що вона базується переважно на якісних характеристиках (крім оцінки рівня споживання матеріальних благ та послуг включає задоволення духовних потреб, умови довкілля, соціальний комфорт, морально-політичну ситуацію), тоді як економічна складова базується на усупільнених кількісних показниках [1, с.61].

Зміна соціальних пріоритетів спостерігається на зламі двох століть майже по всіх розвинених країнах світу.

Франція, яка раніше відзначалася досить сталою системою задоволення соціальних потреб, протягом 90-х рр. XX ст. почала реформувати систему соціального захисту населення саме на основі реорганізації економічної структури французької моделі. Пріоритетами було визнано проблеми зайнятості, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я тощо. Хоча слід визнати, що суттєвих позитивних змін не відбулося. Так, рівень безробіття наприкінці 90-х рр. почав знижуватися, але вже з 2001 р. він почав знов зростати, і у 2005 р. склав 7,9 відсотків, що є значно вищим порівняно з прийнятим в економічній теорії показником природної незайнятості у 5-6 відсотків. У період 1997-2002 рр. витрати на охорону здоров'я зростали щорічно на 4,7 % при зниженні доходів цієї системи до 1,9 %, що обумовило необхідність надалі пов'язувати ці витрати із прогнозною динамікою ВВП, що викликало потребу доповнювати бюджетну автономію медичної галузі з її державним фінансуванням. Щодо пенсійного забезпечення, то у зв'язку із швидким процесом старіння населення уряд був вимушений узаконити у 2004 р. збільшення терміну трудової діяльності працівників державного сектору фактично до 63-65 років (оскільки термін відрахувань у пенсійний фонд виріс з

© О.С. Тарасенко, 2010

37-ми до 42-х років), хоча формально він залишився на рівні 60-ти років [2,с.44-46].

Зміни у соціальному житті населення залежно від особливостей економічних змін відбуваються і в інших країнах світу.

В Японії, наприклад, на тлі суттєвих змін в економіці, позначених переходом від індустріального до постіндустріального суспільства (поширення інформації, програмних і високотехнологічних продуктів і послуг, «реінженірингу», зростання доходів від зарубіжних інвестицій, так званих нетто-доходів) приблизно з 2005 відбуваються позитивні зміни і у соціальному житті країни: скорочення безробіття, зростання оплати праці, рівня задоволення соціальних послуг тощо [3,с.18-19]. Сучасна криза внесла, звісно, деякі корективи у цей процес, але загальна позитивна тенденція зберігається. До речі, В.Єременко відзначає, що в цій країні склався так званий державно-керований капіталізм як тісна співпраця держави і бізнесу, і соціальну функцію виконують бізнесові фірми [8,с.23]. Можна сперечатися з приводу термінології, але позицію відносно загальної тенденції країни до державно-корпоративної власності та її організаційних форм слід поділити.

Показовим є приклад Індії, де з початку нового сторіччя відбуваються небачені для цієї країни процеси: щорічний приріст ВВП утримується на рівні 7% головним чином за рахунок поширення обробної промисловості, частка сільського господарства з початку економічних реформ знизилася з 30-ти до 22-х відсотків. Головне структурне зрушення відбулося за рахунок сфери послуг, що надало можливостей вперше порушити класичну послідовність переходу від аграрного до промислового типу виробництва. Країна більш як з мільярдом населенням, третина з якого існує за рахунок доходу меншим одного долара США на день, поставила завдання вивести країну із бідності і зубожіння [3,с.20-21].

Уряди країн ЄС останнім часом стурбовані недостатніми темпами зростання виробництва, хронічно високим рівнем безробіття, масовою міграцією трудящого населення, схильються до доречності формування в своїх країнах соціального ринкового господарства (СРГ) скандинавського типу, що передбачає посилення ролі держави в економіці і соціальній сферах. Показовим є те, що якщо у попередні майже 30 років перше місце за соціальними ознаками посідала Швеція (з якою, до речі, ототожнювали поняття СРГ скандинавського типу), то з початком нового століття лідером

виявилася Фінляндія: за міжнародним рейтингом 2004 року за соціальними критеріями ця країна посіла перше місце, США друге, а третє, четверте і п'яте розділили відповідно Швеція, Данія і Норвегія (!), тобто країни Північної Європи, яких увесь час звинувачували в державній політиці надмірної уваги до соціальних програм [3,с.23].

Найпоказовішим прикладом органічного зв'язку між позитивними економічними змінами і модифікацією соціальних пріоритетів за умови державної соціальної політики є Китай, де саме на основі швидкого економічного зростання (у період 1993-2004 рр. китайська економіка щорічно зростала на 9,9% і у 2004 р. посіла шосте місце в світі) за відносно короткий період часу (з початку 80-х рр. ХХ ст.) вдалося подолати небачену бідність майже 1,3 мільярдного населення країни. Принаймні, в постачанні продовольства і непродовольчих товарів та послуг: в 2005 р. на особисте споживання було використано 39,8% ВВП, що є нормальним для відповідного рівня матеріально-технічної бази виробництва [3,с.24-26].

Слід визнати, що перехід від планово-регламентованої економіки до економіки, що побудована на ринкових засадах в Україні, де ще «зламав» таку закономірність, яка потребувала й нового соціального порядку, інших соціальних цінностей, як то: відношення до праці, зміна стимулів до праці, безробіття як відносно нове явище, радикальна і швидка зміна обсягу і структури споживання, система соціального забезпечення (доходи, їх структура, нетрудові доходи тощо), культура використання вільного часу, вплив політичного фактору. Проте, навіть за складних умов переходу зміна економічної ментальності накладає досить помітний відбиток на соціальні пріоритети. Заперечення цього очевидного факту є безперспективним.

Реальні соціально-економічні процеси на сьогодні в Україні надають чимало прикладів зміни як економічної, так і соціальної ментальності. Спробуємо навести відомі приклади за певною схемою.

Зміна економічної ментальності. Нагадаємо, що перехід до ринкової економіки потребував визначених економічних умов:

- створення багатоманітних форм власності і типів господарств,
- створення недержавних структур господарювання,
- формування кадрів для ринкового середовища,

відтворення відносин труда і капіталу, створення структури ринків (споживчих товарів та послуг, ринку капіталів, ринку засобів виробництва, ринку праці, ринку інформації та ін.),

створення ринкової інфраструктури (комерційних банків, товарних і фондових бірж, рекламних агентств, консалтингів тощо),

формування методів управління господарським життям адекватних ринку,

розширення сфери підприємницької діяльності і т.п.

Зрозуміло, що всі ці перетворення потребували значних коштів, яких не було у населення, але які частково мала державно-партійна система. Відмова від центрального планування і оголошення дозволу вільної підприємницької діяльності були передумовою первісного накопичення капіталу в постсоціалістичних країнах. Проте, головним шляхом накопичення капіталу стали процеси роздержавлення об'єктів державної власності і приватизації. Як відомо, вони відбувалися шляхом прихованої приватизації, неформальної приватизації, прямого привласнення об'єктів державної власності, сертифікатної приватизації, фактичної скупки земель і майна сільськогосподарських об'єднань (колгоспів і радгоспів), скупки об'єктів соціальної сфери, лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Позитивами вказаних процесів слід вважати те, що склалася певна ринкова структура як основа нової економіки, і ці позитиви можна звести до наступних:

здійснилися кардинальні зміни у відносинах власності адекватних ринку;

створилися ринкові суб'єкти, між якими функціонують зв'язки за принципом: виробник (продавець) – посередник – споживач (покупець);

створилася інфраструктура ринку, особливо система комерційних банків;

здіяли ринкові принципи економічних відносин між суб'єктами господарювання;

суттєво звузилася сфера державного впливу на економіку;

відбулося визнання кожної з країн чи окремих ринкових суб'єктів у якості ділового партнера на міжнародному ринку.

Негативами ринкових перетворень слід визнати:

процес первісного нагромадження капіталу, який сприяв швидкому розвитку економічного криміналу;

формування на ділі подвійної економіч-

ної структури – відкритої, або легальної і прихованої, або нелегальної (тіньової) економіки;

пограбування національного багатства країни, тобто власного народу та вивіз його частки за кордон;

небачена соціальна диференціація людей за доходами, суттєве зниження життєвого рівня переважної більшості населення.

Заради об'єктивності, спробуємо проаналізувати суто соціальні наслідки суттєвої зміни економічної структури України, тобто пов'язати соціальні явища нової (ринкової) економіки із економічними процесами, що відбуваються.

На нашу думку, найбільш суттєві ментальні зміни соціальних пріоритетів відбулися у сфері зайнятості, оскільки майже раптовий перехід від впевненості у імовірності знайти роботу за спеціальністю приніс з собою проблему відсутності такої можливості, тобто реальну погрозу безробіття. Економічними причинами слід вважати перш за все знищення переважної більшості державних підприємств і появу приватних структур через досить швидкий і широко розповсюджений процес роздержавлення і приватизації, який докорінно змінив умови найму працівників, умови їх праці, соціальні умови тощо. Психологічно до такої ситуації не змогли пристосуватися ті прошарки населення, головною часткою сімейних доходів яких була заробітна плата, а серед них найбільшу шкоду було спричинено людям середнього і старшого віку, хоча відміна державного розподілення спеціалістів вищих і спеціальних середніх навчальних закладів безпосередньо сприяла появі і зростанню безробіття молоді. Не зайвим буде згадати появу мільйонної армії «човників» та людей, що працюють не за фахом і кваліфікацією, результатом чого з'явилися реальне, а з ним і наукове поняття «гістерезису» – втрата кваліфікації протягом тривалого часу роботи не за фахом чи безробіття. За даними Держкомстату України за період 1990-1998 рр. кількість населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності, скоротилася з 25,4 до 21,8 млн. чоловік, тобто на 3 млн. 600 тис. чоловік [4, с.191]. За розрахунковими даними за період сучасної кризи кількість непрацюючого економічно активного населення збільшилася ще приблизно на 2 млн. чоловік.

Наступні зміни менталітету населення України пов'язано із зміною структури доходів. Якщо в попередній період доходи родини склалися переважно за рахунок заробітної

плати її членів, то за нових економічних умов вона цей пріоритет втратила з таких причин: втрата роботи одного чи двох членів сім'ї; вимушена і стихійна зайнятість так званім дрібним бізнесом у сфері торгівлі («човники»); перехід частки населення (зазначимо, значно меншої) з категорії найманих працівників до категорії підприємців, доход яких складається із прибутку; поява можливості одержання доходу від нерухомості; поява і зростання кількості переважно молодих людей, доходи яких складаються з оплати охорони приватних осіб; кримінальні доходи, у тому числі за кордоном. У 1999 році структура грошових доходів населення України виглядала наступним чином: оплата праці складала 49,7 % від загальної суми доходів, надходження від продажу продуктів сільського господарства – 4,6 %, пенсії, допомоги та стипендії – 24,7 %, інші доходи – 21 відсоток [4,с.202].

У кризові роки суттєво скоротилося виробництво споживчих товарів: індекс їх склав у 1995 р. 45, а у 1999 р. навіть 35 відсотків до рівня 1990 р. [4,с.63]. Зазначимо, що ці зміни відбулися на тлі зростання інфляції протягом 90-х років: індекс цін щороку зростав, у 1994 р. він у 5 разів перевищив індекс цін попереднього року, а у 1999 р. (останній рік падіння виробництва) сягав 19,2 % порівняно із 1998 роком [4,с.47]. Надзвичайно зросли платні послуги: у розрахунку на душу населення у фактичних цінах з 71,9 грн. у 1995 р. до 233,4 грн. у 1999 р. [4,с.138]. Загальну тенденцію індексу споживчих цін у 1991-2007 рр. можна простежити на графіку (рис.1).

Соціальні пріоритети держави, а разом з тим і менталітет населення, змінився, на жаль, у сфері освіти: замість безоплатної вищої освіти було введено платну систему одержання вищої освіти, результатом чого слід вважати: суттєве зменшення сімейних доходів за рахунок витрат на освіту дітей; зміна фахової орієнтації молоді за рахунок підвищення престижності тих сфер діяльності, в яких можна мати більший дохід (прибуток) з одержанням певної спеціальності; суттєва втрата вітчизняної науки, особливо в галузі досліджень з математики, фізики, хімії, біології, космосу, океанології, екології, демографії тощо, а отже, втрата значної частини талановитої молоді щодо науки.

Зміна соціальних пріоритетів відбулася в

сфері охорони здоров'я. Надання медичних послуг населенню замість безоплатних в державній сфері спочатку поєднувалося із послугами приватних медичних закладів і окремих осіб, але поступово ця система почала змінюватися у бік повної їх оплати населенням навіть у державній системі охорони здоров'я (хірургічні операції, ліки та лікарські матеріали, медична опіка і т.п.). Тим більше, що ці зміни відбулися на тлі загального зменшення мережі медичних (профілактичних, лікувальних, оздоровлюючих, лікувально-дитячих) установ. Кількість лікарняних закладів скоротилася за період 1990-1999 рр. з 3,8 до 3,3 тисяч, а кількість лікарняних ліжок – з 700 до 475 тисяч [4,с.225]. За наступні роки нових лікарняних закладів фактично не було збудовано.

Можна додати матеріал про аналогічні зміни соціальних пріоритетів, особливо серед молоді, в галузі культури та загального інтелектуального її рівня. Загальновідомими є не поодинокі факти втрати інтересу дітей до читання книжок, відвідування бібліотек, осередків за інтересами чи спортивних секцій (колишніх безоплатних «кружків» при Палацах піонерів та клубів), відвідування театрів і т.п. закладів. Їх змінили інші «пріоритети»: дискотеки, кафе, ресторани, вечірки із вживанням алкоголю, а частиною молоді і наркотиків. Головну інформацію про культуру, якій належить формувати важливу частину соціальних потреб людини, молодь одержує з Інтернету та телебачення. Слід зазначити, що, з одного боку, таке явище є об'єктивним і свідчить про загальний прогрес людства, оскільки з'являються і культивуються нові уявлення про людину і світ. З іншого боку, воно повинно бути скорегованим, тобто очищеним від негативного впливу на молоду людину як у моральному, так і у фізичному сенсі.

Навіть з наведених змін, що фактично вже відбулися протягом всього 20-ти років, очевидним є факт зміни соціальних пріоритетів і ментальності населення. З початку нового століття ситуація змінилася на краще завдяки поступовому компенсаційному економічному зростанню. Можна графічно представити співвідношення взаємопов'язаних показників економічного і соціального розвитку України: індекси фізичного обсягу ВВП та індекси споживчих цін (рис.1) [4; 9].

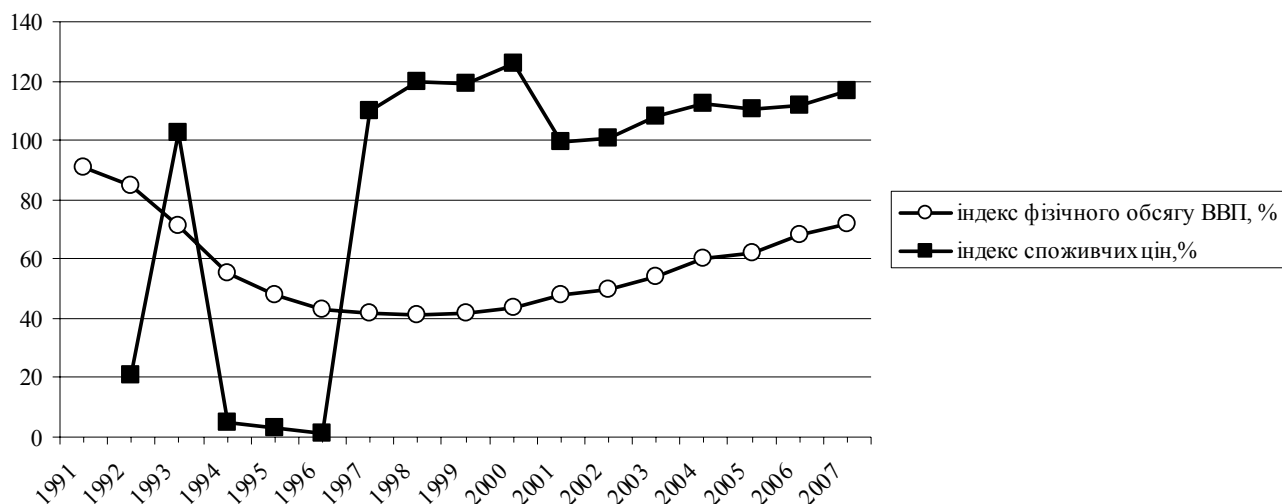

Рис.1. Співвідношення індексів фізичного обсягу ВВП України і індексу споживчих цін

Із графіку видно, що загальна тенденція до обумовленості індексу цін індексами фізичного обсягу ВВП зберігається за період, що досліджується. Проте, очевидним є й те, що у 1994-1996 рр. та 1998-2000 рр. порушення цієї тенденції у протилежних напрямках було суттєвим, що свідчить, на наш погляд, про більший вплив на це співвідношення інших факторів: непослідовності в реалізації економічної політики урядів, що часто змінювалися, перепадів у здійсненні соціальних програм, політичної нестабільності, зовнішньоекономічного впливу.

Разом із зростанням уваги держави (урядів) до соціальних програм все відвертіше постає проблема соціальної і соціально-корпоративної відповідальності бізнесу, яка з'явилася у наукових дослідженнях ще у 50-60-ті роки минулого століття [5;6] і актуалізувалася у XXI ст. в Росії і в Україні [6; 7]. На думку дослідників цієї проблеми, вона повинна включати триєдиний підхід: економічний, екологічний і соціальний і мати за завдання перехід до нової моделі соціальної політики держави, сутність якої міститься в перерозподілі соціальної відповідальності від держави до бізнесу. О.Канаєва визначає п'ять підходів до розуміння змісту поняття «корпоративна соціальна відповідальність бізнесу» [7,с.27; 30-32]. На нашу думку, за всієї розбіжності у визначенні цього поняття, можна тлумачити його як поведінка компанії за сучасних умов, що склалися з переходом до постіндустріального суспільства, коли посилюється вплив держави на економіку, що потребує сумісних дій в еконо-

мічній, екологічній і соціальній сферах з метою мінімізації витрат відповідних ресурсів. В кінцевому результаті такі сумісні дії приводять до підвищення соціального ефекту будь-якої корисної діяльності (незалежно, підкреслимо, від форми власності суб'єктів господарювання), а отже, до суспільного прогресу.

За таких умов намагання проводити національну ідею, у тому числі через осередки культури, мають подвійний ефект: з одного боку, корисний, оскільки зберігають національну культуру, у тому числі культуру споживання і цінностей; з іншого боку, потворний, оскільки роздувають націоналізм, який граничить з расизмом, а це вже супротив світового прогресу, тому є небезпечним.

Висновок. Зміна економічних систем об'єктивно приводить до модифікації соціальних цінностей. З позиції позитивних соціальних змін цей процес є прогресивним і неминучим, і в цьому значенні здійснюються у руслі світового прогресу. З позиції негативних проявів соціальних змін це явище є регресивним, руйнівним для людини і суспільства, і в цьому значенні здійснюється усупереч реальному прогресу людства.

Література

1. Козаков Е. О социально-экономическом подходе //Экономист.– 2004. – №5. – С.60-65
2. Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции //Мировая экономика и международные отно-

шення. –2007. –№4. –С.40-49

3. Бородаевский А. Тенденции социально-экономического развития в разных регионах мира //Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №4. –С.18-28

4. Україна у цифрах у 1999 році. Короткий статистичний довідник. – К.: 2000. –248с.

5. Белянин А. Дэниел Канеман и Вернон Смит: экономический анализ человеческого поведения//Вопросы экономики. – 2003. – №1. –С.4-23

6. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики). Монографія. – Ніжин. – ТОВ «Вид-

во «Аспект-Поліграф».– 2008. – 818 с.

7. Канаева О.А. Корпоративная социальная ответственность //Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2009. – Сер.5.- Вып.2. – С.25-39

8. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних Систем //Економіка України. – 2008. – №12. – С.19-28

9. Україна у цифрах у 2007 році. Короткий статистичний довідник. – К.:2008. – 258с.

Статья поступила в редакцию 10.05.2010

О.Г. НАЗАРЕНКО,

Донецкий национальный технический университет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Як така проблема інтелектуальної власності ледь чи може бути охарактеризована як маловивчена. Незважаючи на переважно юридичний підхід до її дослідження, досягненнями вітчизняної й закордонної економічної думки слід уважати аж ніяк не безуспішні спроби специфікувати право інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність є складовою інтелектуального капіталу, який становить основну частину капіталу сучасної фірми: від 70-80 % у середньому і до 90 % і вище в сфері високих і комп'ютерних технологій. Меншою мірою поширені дослідження, у яких докладно розглядаються й аналізуються соціально-економічні й інституціональні умови формування й руху власності на інтелектуальні цінності. Однак, у період масштабних трансформаційних процесів, що розвернулися у світі й у нашій країні, актуалізується соціально-економічний аспект проблеми.

Доповідь Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОИС) свідчить, що кількість патентів, виданих в усьому світі, у середньому щорічно зростала на 3,6 % [6, с.10]. В 2006 році 23% опублікованих міжнародних патентних заявок, поданих за процедурою РСТ (Patent Cooperation Treaty), були класифіковані в таких областях, як телекомунікації, фармацевтика, косметика, а також інформаційні технології. Україна за деякими позиціями, пов'язаними із загальною кількістю патентів, перебуває в третьому десятку країн світу, випереджаючи за цим показником навіть ряд більш

розвинених у промисловому відношенні країн Західної Європи. А за таким показником, як відношення кількості патентів до витрачених коштів, Україна взагалі займає почесне п'яте місце у світі.

Однак враження благополучного стану справ з інтелектуальною власністю в Україні оманливе: відношення кількості патентів до витрачених коштів визначається рівнем середньої заробітної плати наукових і технічних працівників, яка в Україні значно нижче, ніж у розвинених країнах.

Насправді, для того щоб підійти до конкретних питань підвищення ефективності формування інтелектуальної власності, слід розглянути об'єктивні умови, у рамках яких повинен і буде здійснюватися даний процес. Історія економіки підтверджує те, що від «якості» екзогенних факторів і зовнішніх обставин безпосередньо залежить результативність тих або інших господарських ендогенних рішень і дій. Стосовно до предмета статті, такими екзогенними факторами є, насамперед, соціально-економічне «середовище», а також система діючих інститутів, що регулюють і координують існуючі в економіці й суспільстві різного роду трансакції.

Метою представленої статті є дослідження соціально-економічних умов формування й розвитку інтелектуальної власності як процесу становлення тієї або іншої соціально-

© О.Г. Назаренко, 2010